

5. kapitola

Procesy

Politický teror v zrcadle východní Evropy, 1947–1953

*Ils commencent ici par faire pendre un
homme et puis ils lui font un procès.*

Tady se začíná tím, že člověka pověsí,
a pak s ním provedou soud.

MOLIÈRE

123

Informace o tom, jak se žije pod Stalinem a v režimu, který nastolil, byly koncem čtyřicátých let snadno a každému dostupné. Už od poloviny třicátých let přicházel ze Sovětského svazu souvislý proud zpráv a odhalení – a po válce následoval ještě ucelenější soubor informací o represích v nově získaných východoevropských satelitních státech. Osobní vzpomínky, reportáže a polooficiální příznání poskytly velké množství detailních znalostí o pracovních táborech, hromadných deportacích a realitě, jež stojí za politickými procesy.²¹³ Již v roce 1935 byl Denis de Rougemont v rozhovoru s pařížskými prosovětskými spisovateli zaražen tím, s jakou lehkostí jsou ochotni přiznat existenci trestních táborů v SSSR a omlouvají je jako součást „dialektiky dějin“, případně jsou nad nimi ochotni mávnout rukou, neboť jde o naprosto

213/ Viz např. Victor Serge, *Seize Fusillés à Moscou*, Paříž 1936; nebo David Dallin, Boris Nicolaevsky, *Forced Labor in the Soviet Union*, Londýn 1948. Viz též brožuru *Vers l'union*, kterou v roce 1947 vydal Mouvement fédéral de l'Europe centre-orientale a která poskytuje hojnost detailních informací o lágrech a deportacích v SSSR v letech 1933–1946.

odpovídající oběť za tak „velkolepou a krásnou ideu“. ²¹⁴ Odhalení z konce čtyřicátých let, o zprávách o generaci později ani nemluvě, byla novinkou výhradně v tom smyslu, že se někteří lidé poprvé v životě odhodlali si tato sdělení vyslechnout.

Výsadní místo v tomto komplexu tíživých zjištění už dlouho zaujímaly moskevské procesy let 1936–1938. Pocit, že v sobě tyto justiční exhibice mají cosi zneklidňujícího, až strašidelného, se nevynořil až po vydání Koestlerova bestselleru *Tma o polednách*. Západní intelektuálové povětšinou moskevské procesy vnímali jako cosi exotického a trochu směšného, jako projev kolektivního flagelantství. Souvislý proud absurdních přiznání viny (Krestinskij v roce 1937 byl mezi významnějšími oběťmi jediný, kdo odvolal třeba jen část požadovaného přiznání) dokázal přesvědčit jen ty naprosto nejservilnější komunistické intelektuály, například Aragona, který roku 1937 v časopise *Commune* napsal, že „dělat z těchto mužů nevíniátka znamená akceptovat Hitlerovo stanovisko ve všech bodech“. ²¹⁵ Ukázkou obvyklé reakce je například Malraux, který procesům nepřisuzoval sebemenší justiční ani morální věrohodnost, přesto byl ochoten tvrdit, že stejně jako inkvizice nenarušila „bytostnou důstojnost křesťanství“, ani moskevské procesy neumenšily „bytostnou důstojnost komunismu“. ²¹⁶ Ne každý však byl takto smířlivý: André Breton moskevské procesy veřejně odsoudil jakožto podvod a Emmanuel Mounier se v časopise *Vendredi* naprosto jednoznačně distancoval od jakéhokoli politického systému, který může podobné hanebnosti schvalovat.

Zločiny páchané v Moskvě byly do jisté míry zastřeny touhou západních intelektuálů zachovat v polovině třicátých let jednotný postup proti fašismu. Ve víru války a okupace následujících let se pak na procesy zapomnělo. Když se Sovětský svaz v roce 1945 vřadil mezi vítězné Spojence, jeho někdejší hříchy už zasul čas. Rysy později vnímané jako institucionální charakteristiky komunismu – tedy teror, násilí, křivdy – byly shovívavě považovány za obtíže růstu nového

214/ Denis de Rougemont, *Journal d'une époque, 1926–1946*, Paříž 1968, str. 272, 273; viz též Jules Monnerot, „De l'autocritique“, v: *Preuves*, 24. února 1953.

215/ Aragona cituje David Caute, *The Fellow Travellers*, New York 1973, str. 118.

216/ Malraux cituje Paul Hollander, *Political Pilgrims*, Oxford 1981, str. 161.

světa. Každopádně Stalin zrušil Kominternu, porazil Hitlera a mohl se dovolávat i toho, že prostřednictvím jednotlivých komunistických stran sehrál aktivní roli v domácím odboji. Mnoha pozorovatelům se zdálo, že stalinismus má svá nejhorší léta za sebou.

Západní intelektuálové, a ti francouzští zvláště, proto nebyli psychologicky připraveni na onu vlnu represí, která se v letech 1947–1954 přehnala přes střední a východní Evropu. Každodenní utrpení obyvatel bylo západním očím z valné části skryto, avšak série manifestativních veřejných obvinění a stíhání pronikla v těchto letech do hlavních titulků světového tisku. Došlo k tomu ve třech fázích. Od roku 1944 až po proces s Nikolou Petkovem v Bulharsku v srpnu 1947 komunisté bojovali o moc, i když bylo hrací pole ostře vychýleno v jejich prospěch. Provedli represálie vůči nekomunistickému odboji v Polsku,²¹⁷ vědomě hráli prominentní roli v čistkách kolaborantů a podkopávali nohy představitelům ostatních politických hnutí. Většinu těchto aktivit Západ ponechával bez komentáře: celkový dojem byl, že jde nejenom o obdivuhodný proces poválečné změny společnosti, ale také o těsnou analogii čistek a vyrovnávání účtů, ke kterým, jak jsme viděli, docházelo v těchže letech i na Západě. Všítat si nestranní západní komentátoři začali až po procesu s Petkovem a jeho popravě 23. září 1947. Petkov byl předsedou bulharské agrární strany a obecně se vědělo, že sympatizuje s levicí a s myšlenkou proměny společnosti. Obžalovat ho a odsoudit za „zločinné spiknutí“ proti státu bylo nepokrytě cynické a projevoval se v tom významný posun ve strategii komunistů.²¹⁸

Druhá fáze stalinizace východní Evropy započala krátce po Petkovově smrti: utvořením Kominformy v září 1947, roztržkou mezi Titem a Stalinem o několik měsíců později a silící fanfárou politických procesů, vrcholící v září 1949, když před budapeštským soudem stanul László Rajk. Hlavním terčem už nebyli nekomunističtí politici (ti už byli z valné části vyhnáni z funkcí a mnohdy i ze země), ale komunisté,

217/ Nejméně čtyři sta lidí bylo zastřeleno a mnoho dalších uvězněno během *oficiálních* poválečných represálií v Polsku, které – stejně jako jinde – zajišťovaly předeheru a navykací fázi na procesy nadcházejících let. Viz Marc Hillel, *Le Massacre des survivants*, Paříž 1985.

218/ Viz *The Trial of Nikola D. Petkov*, Sofia 1947.

kteří nesouhlasili s prosazovanou linií, nebo jedinci, u kterých se Stalino-
novi hodilo označit je za nepřátele. Krvavá série čistek proběhla v Ko-
munistické straně Albánie, počínaje zatčením, odsouzením a popravou
Kočího Dzodzeho v květnu a červnu 1949. Maďarský proces s Raj-
kem byl také prvním z řady celkem jedenatřiceti menších procesů,
bez výjimky tajných (na rozdíl od soudu nad Rajkem, jemuž se do-
stalo ohromné publicity a maďarský lid jej mohl sledovat v přímém
rozhlasovém přenosu). Kromě toho bulharský a maďarský režim dál
pronásledovaly katolické i protestantské církevní představitele v sou-
vislé sekvenci justičních perzekucí, z nichž nejznámějším je proces
s kardinálem Mindszentym v únoru 1949.²¹⁹

V této druhé fázi se východoevropský teror především zaměřoval
na země, jež byly zasaženy titovskou herezí nebo se u nich podobný
vývoj dal očekávat: na Bulharsko, Albánii a Maďarsko. Ve třetí fázi,
která trvala ještě asi rok a půl po Stalinově smrti, se důraz přesunul
k Československu a v menší míře k Rumunsku. Polsko sice protrpělo
prudkou vlnu domácích represálií, nicméně nikdy se tu nekonal velký
monstrproces; plány na soud s Władysławem Gomułkou sice vznikly,
ale nikdy se nerealizovaly. Situace Polska byla ve vícero ohledech je-
dinečná, a i když tamější perzekuce byly velmi tíživé, nikdy nezíska-
ly stejnou podobu jako v ostatních zemích sovětského bloku. Naproti
tomu v Československu se útlak vybičoval k hysterii a hrůznosti, jaká
jinde v Sověty okupované Evropě neměla sobě rovnou.

Českoslovenští komunisté se chopili moci až v únoru 1948 a Česko-
slovensko tak de facto bylo poslední zemí v regionu, jejíž poválečné
instituce se zhroutily v totalitní diktaturu. Poté země prošla stejnou
zkušeností jako Maďarsko a ostatní sousedé, ale v opožděné a sur-
reálné podobě. Stovky kněží a nekomunistických politiků byly od-
souzeny, uvězněny a v řadě případů i popraveny; nejznámější obětí
těchto justičních vražd je poslankyně České strany národně sociální
Milada Horáková, v roce 1950 odsouzená za „záškodnické spiknutí

219/ Viz *László Rajk and his Accomplices before the People's Court*, Budapešť 1949; *The Trials of József Mindszenty*, Budapešť 1949. Podrobnosti k čistkám v Albánii viz Lilly Marcouová, *Le Kominform*, Paříž 1977. Viz též François Fejtő, „L'affaire Rajk est une affaire Dreyfus internationale“, v: *Esprit*, listopad 1949.

proti republice“. Náhradou za propásaný čas a za podezřele západní a umírněný dojem, který budili v očích Sovětů, pak Čechoslováci očistili vlastní stranu v letech 1950–1951 od skoro dvou set tisíc členů a v letech 1951–1952 následovalo vytrvalé zatýkání prominentních komunistů. V poslední krvavé křeči pak vedení KSČ a jeho sovětsí poradci zinscenovali v listopadu 1952 proces s Rudolfem Slánským a dalšími třinácti obviněnými. Soudní řízení se konalo *in camera* (bylo však živě přenášeno rozhlasem), trvalo pouhý týden a vyústilo v popravu všech vyjma tří obviněných. Československý příklad byl unikátní tím, jak vysokou pozici zastával obviněný (Slánský byl až donedávna generálním tajemníkem strany), jaký důraz se kladl na to, že ze čtrnácti obžalovaných bylo jedenáct Židů, a jak plošně a vytrvale byli Češi a Slováci pronásledováni v následujících letech.

Vývoj v Rumunsku byl paralelní: série procesů s vypuzenými komunistickými předáky trvala až do roku 1954 a vyvrcholila v dubnu 1954, kdy byl popraven Lucrețiu Pătrășcanu. Na rozdíl od ČSR však rumunské oběti, ač mnohé byly Židé, nebyly stíhány za svůj etnický původ nebo domnělý sionismus a některé zvláště významné osoby, například bývalá tajemnice komunistické strany Ana Paukerová, dostaly milost nebo byly v tichosti propuštěny. Přes veškerou vybičovanost domácího vyrovnávání účtů, která se v rumunských procesech manifestovala, a přes tradiční zájem Francie o Rumunsko proto rumunské procesy neměly stejný zpravodajský efekt jako drama v Československu a hrály v pařížských diskusích menší roli.²²⁰

Vyložit politiku a patologii východoevropských procesů by vyžadovalo samostatnou studii.²²¹ Zde nabízíme jen stručný přehled ve snaze poskytnout základ pro následující rozbor a představit, jaký měly v dané době význam. Konaly se v období největšího vlivu pařížské radikální inteligence a zároveň se spojovaly s dalšími zprávami ze sovětského bloku, především s odhalením stalinistického „koncentračnického

220/ K Rumunsku viz Ghița Ionescu, *Communism in Romania, 1944–1962*, Oxford 1964; Nicolas Baciu, *Des géôles d'Ana Pauker aux prisons de Tito*, Paříž 1951; Matei Cazacu, „L'expérience de Pitesti“, v: *Nouvelle Alternative*, 10, červen 1988, str. 51–53.

221/ Z dostupných titulů viz Annie Kriegelová, *Les Grands Procès dans les systèmes communistes*, Paříž 1972; George Hodos, *Show Trials*, New York 1987.

vesmíru“, projednávaného v soudních řízeních za pomluvu, jež iniciovali Viktor Kravčenko (leden 1949) a David Rousset (listopad 1950 až leden 1951).²²² Chceme-li však pochopit význam těchto procesů a jejich konkrétní dopad na západní povědomí, musíme říct pár slov o jejich povaze a cílech.

Zmínili jsme už dvě důležitá rozlišení: stíháni byli jednak komunisté, jednak nekomunisté, a v rámci druhé skupiny pak některé postihly antititoistické čistky, někteří byli obětí poslední velké vlny stalinistického teroru počátkem padesátých let. Též bychom měli rozlišovat mezi těmi, kdo byli označeni za zastánce ideologické úchylky, a dalšími (kam patří například Slováci Husák a Novomeský), kteří byli obviněni z „nacionalismu“. V praxi tento rozdíl často nebyl příliš patrný, měl však svůj význam pro nekomunistického levicového pozorovatele ze Západu, který se k „buržoaznímu nacionalismu“ možná stavěl odmítavě, zatímco s komunistickými ideály Rajka a dalších obžalovaných z jeho skupiny by sympatizoval spíše. Titovo odtržení od sovětského bloku tyto kategorie pomíchalo a to byl jeden z důvodů, proč je Stalin tak tvrdě pronásledoval.

Velmi podstatně se lišily také reakce obětí. Všichni východoevropeští komunističtí předáci až na jedinou výjimku přiznali před soudem svou vinu a potvrdili obvinění vznesená žalobcem. Výjimkou byl bulharský komunista Trajčo Kostov, souzený v prosinci 1949, který v poslední den veřejného soudního jednání krátce a zoufale odvolal část předchozího přiznání.²²³ Toto takřka absolutní přijetí viny v přímé a vylepšené napodobenině moskevských přiznání z třicátých let bylo pro účel celé podívané nepostradatelné, ale současně představovalo zvlášť velkou bariéru pro západní komentátory, kteří se snažili průběh jednání racionálně pochopit. Komentátoři bez velkých okolků přijali vinu kardinála Mindszentyho, bulharských protestantských pastorů (souzených v březnu 1949) nebo českých národních socialistů, kteří se bránili, že

222/ Viz Viktor Kravčenko (Kravchenko), *I Chose Freedom*, New York 1946; Guillaume Malaurie, *L’Affaire Krauchenko*, Paříž 1982; David Rousset, „Au secours des déportés“, v: *Le Figaro littéraire*, 12. listopadu 1949; Théo Bernard, Gérard Rosenthal, *Le Procès de la déportation sans jugement*, Paříž 1954; David Rousset, Théo Bernard, Gérard Rosenthal, *Pour la vérité sur les camps concentrationnaires*, Paříž 1990.

223/ *The Trial of Traicho Kostov and His Group*, Sofia 1949.

jsou nevinní, nebo sice připustili fakta, ale odmítli jejich překroucenou interpretaci, kterou jim komunisté vnucovali. Z naší současné perspektivy se jako větší zločin jeví odebrání občanských a náboženských svobod a brutální uvěznění a poprava stovek nekomunistických reprezentantů a tisíců jejich stoupenců. Rajk a Slánský koneckonců stejně jako Kostov a Paukerová (nebo před nimi Bucharin a Zinovjev) pomohli příslušné režimy vytvořit a prosadit a šlo o ostřílené komunistické aparátčiky. Pro pokrokové intelektuály však největším otrěsem jejich vlastního mínění a nejvíc zneklidňujícím odsouzením bylo právě to, jak se zacházelo s komunistickými oběťmi.

Je také důležité zmínit se o specifičnosti a zvláštních okolnostech *československých* perzekucí, kterým se právě v západních médiích dostalo největší pozornosti. V době konání pražských procesů už byly podobné soudy obšírně zmapovány a jejich dynamika a struktura nebyla tajemstvím. Zatímco maďarské a jiné soudy proběhly ještě ve stínu války, pražské procesy nadešly později a vzpomínka na válečné vazby mezitím ochabla. Znepokojivost přicházejících zpráv navíc zvyšoval nezpochybnitelně antisemitský charakter pražské obžaloby (všechny východoevropské komunistické strany měly ve vedení výrazné zastoupení Židů, ale pouze v Praze se tento bod stal prominentním článkem obžaloby), byť zakamuflovaný útoky na „sionismus“, a fakt, že Československo bylo před válkou i po ní jedinou fungující demokracií v regionu. Vzhledem k holé brutalitě pražských procesů, důrazu kladenému na etnický původ obžalovaných a faktu, že řízení bylo – oproti dřívějším případům – zjevněji dirigováno z Moskvy, již nebylo dobře možné je vysvětlovat dopsud obvyklou apologetickou dialektikou.²²⁴

Československá zkušenost navíc nasvědčuje rozdílu mezi politickými čistkami a demonstrativními soudy. Po roce 1945 mohl Sovětský svaz odstranit a terorizovat, kohokoli si přál. Rudá armáda měla faktickou kontrolu nad Polskem, Bulharskem, Rumunskem a Maďarskem

224/ K procesům v Československu viz knihy Karla Kaplana *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992; *K politickým procesům v Československu 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*, Praha 1994; *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2001; „Zamyšlení nad politickými procesy“, v: *Nová mysl*, 6–8, červen–srpen 1968. Též viz protokol *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, Praha 1953.

(nemluvě o Východním Německu, kde docházelo k podobným událostem). Počínaje rokem 1948 měly komunistické strany všech východoevropských zemí monopol na politickou moc a podléhaly přímému řízení z Moskvy díky mechanismu Kominformy i pomocí přímých vazeb mezi domácím bezpečnostním aparátem a ruskou tajnou službou. Pokud by šlo pouze o podmanění populace, proměnu hospodářské struktury země a odstranění opozice, byly by procesy zbytečné. Například v Rumunsku a v Československu prošly do poloviny padesátých let trestními a pracovními tábory miliony lidí, kteří – stejně jako jejich předchůdci v sibiřském gulagu – nikdy nestanuli před soudem, natož aby se jim dostalo demonstračního procesu. Procesy tedy byly špičkou ledovce a sledovaly mírně odlišný účel.

Co do formátu byly tu více, tu méně věrnými napodobeninami moskevských procesů z třicátých let. Snad nejvěrnější replikou byl proces s Rajkem v roce 1949 – do té míry dokonalou, že státní žalobce Gyula Alapi v projevech využil slov a vět, které pronesl Andrej Vyšinskij už v roce 1937.²²⁵ I proces se Slánským však byl přes své rasistické excesy a bizarně hororovou atmosféru pečlivě zinscenovanou a zorganizovanou podívanou podle moskevského vzoru. Tyto soudy podle sovětského modelu striktně vzato nebyly žádnými procesy, nýbrž jednalo se o „tribunály“ uspořádané a předváděné kvůli „mobilizaci veřejného mínění proletariátu“.²²⁶ Nikoli náhodou tedy doma i v zahraničí upoutaly pozornost: přesně tak byly zamýšleny. Ze všech významných procesů byl pouze soud se Slánským a jeho „centrem“ uzavřen novinářům a zahraničním nekomunistickým pozorovatelům, i když československý tisk o něm přinášel podrobné zprávy. Jejich cílem tedy bylo formovat a utvářet mínění lidí. Za jakým účelem?

V jednom ohledu demonstrativní procesy plnily přímočarou funkci.

225/ Prokurátor Gyula Alapi, státní žalobce při procesu s Rajkem: „Jediným prostředkem, jak se bránit těmto vzteklým psům, je pobít je.“ To nezaměnitelně rezonuje se sovětským prokurátorem Vyšinským z roku 1937: „Jediným prostředkem, jak se bránit těmto vzteklým psům, je postřílet je.“ Viz François Fejtó, „L'affaire Rajk quarante ans plus tard“, v: *Vingtième Siècle*, leden–březen 1990, str. 80; Arkady Vaksberg, *The Prosecutor and the Prey. Vyshinsky and the 1930s Moscow Show-Trials*, Londýn 1990.

226/ V příručce *Kurs ugolovnogo processa*, Moskva 1936, Vyšinskij tribunály výslovně hájil přesně těmito slovy. Viz Paul Barton, „Le grand-guignol judiciaire de Prague“, v: *Preuves*, 23, leden 1953, str. 70.

Velká přiznání čtyřicátých a padesátých let měla – stejně jako drobná přiznání na začátku normalizace v ČSSR – lidi donutit držet krok s režimem, ať už výhrůžkou, nebo vzorem. Bulharsko tak v roce 1949 odložilo volby na termín dva dny po Kostovově smrti, aby si tak zajistilo dobrý výsledek. Stíhání Husáka a jeho druhů v Bratislavě v dubnu 1954 dávalo zpětné varování slovenskému nacionalismu, což byl v dvounárodnostním československém státě neustálý problém. A pokud jde o přiznání, jeho využití má dlouhý rodokmen, bez ohledu na to, zda odhlédneme od příkladu středověkých a inkvizičních technik z dřívějších epoch. Když v Charkově v roce 1943 probíhal soud s německými důstojníky za válečné zločiny, jichž se skoro nepochybně dopustili, bylo pro Kreml důležité, aby při líčení svých hříchů pronesli určité předepsané věty, i když se jejich vina ve světle tohoto přehánění a nesmyslných doznání jevila spíše méně pravděpodobná.²²⁷ Přiznání přednesené ve stanovené formě nesloužilo k prokázání viny, ale k potvrzení stanoviska žaloby, pokud jde o povahu zločinu a pohnutky provinilce. Tímto způsobem proces napomáhal posílení nikoli právní, nýbrž ideologické a historické legitimacy režimu: zvláště vyhoceným způsobem dokládal povahu protivníků, a tedy také morální autoritu, jíž se režim může na obranu svých skutků dovolávat.

Kromě toho ale v pozadí procesů stál i jiný, komplexnější účel. Ve většině pokusů o vyhlazení kacírství v sobě vznesená obvinění mají zrno pravdy – čímž míníme, že kacírství a kacíři opravdu existují a ze stanoviska pravověří je jejich vyhlazení rozumným, snad dokonce naléhavým cílem. Zde byl rozdíl v tom, že sovětská moc nemohla kacíře otevřeně obvinít z odchylky, jíž se dopustili skutečně, a musela si proto vymyslet složitá náhradní obvinění. Evropské komunistické strany byly po válce plně samostatně uvažujících lidí, kteří se do hnutí dostali za války prostřednictvím hnutí odporu. To platilo stejnou měrou ve Francii, Itálii, Československu i Polsku. U těchto nových členů se nedalo spoléhat, že bez námitek přijmou nařízení ústředního výboru, tím méně pak diktáty z Moskvy. V kontextu Stalinovy poválečné strategie měli

227/ Viz úvahu o charkovském procesu u Arthura Koestlera, *The Yogi and the Commissar*, New York 1945, str. 143.

nepříjemný sklon prosazovat okamžitou radikální proměnu společnosti a jejich primárním zájmem bylo uskutečnění revoluce v jejich vlastním národě. Nejhorší pak bylo, že řada z nich strávila válečná léta (nebo i delší období, pokud bojovali ve Španělsku) na Západě, a i když se po porážce nacismu vrátili do sovětského nebo východoevropského domova dobrovolně a s nadšením, byli potřísněni nejrůznějšími úchytkami: nacionalismem, kosmopolitismem a především samostatností úsudku.

Přesně tito lidé se ovšem nyní ujali řízení jednotlivých komunistických stran a Sovětský svaz na nich byl závislý, pokud šlo o kontrolu poválečného imperiálního teritoria v Evropě. Až do roztržky s Titem se represe těchto jedinců z valné části omezovala na území Sovětského svazu (a připojeného Pobaltí). Pak se ale Titův příklad současně stal rizikem i šancí. Některé obžalované z velkých procesů – Kostova, Rajka a Clementise – bylo opravdu možné realisticky podezírat, že sledovali Titem inspirované cíle. V řadě případů ovšem jen vyjadřovali názory, jež ještě před pár lety byly oficiálním postojem SSSR. Kostovova podpora myšlenky balkánské federace či Rajkovo autoritářské, ale výhradně na vlastní zemi soustředěné počínání ve funkci ministra vnitra sledovalo linii komunistické strategie – tedy až do rozchodu s Jugoslávií, kdy se naopak retroaktivně proměnilo ve zradu. Pohnáním lidí tohoto typu před soud Sovětský svaz dosáhl několika cílů současně. Potrestal a eliminoval prominentní domácí osobnosti, jež by se podobně jako Tito mohly stát alternativním ohniskem moci. Upevnil moc domácích funkcionářů Rákosiho či Gottwalda, jejichž postavení a vliv závisely na Sovětech. Skýtal nedocenitelnou příležitost zahrnout mezi obžalované i muže a ženy podezřelé z jiných příčin, proti kterým se do té doby nedala vznést žádná ideologicky únosná obhajoba. A možná vůbec nejdůležitější bylo, že procesy mohly posloužit jako varování všem, jež by snad také lákalo dát se Titovou cestou, že nejsou nezranitelní.²²⁸

V roce 1952 už obavy SSSR ohledně Titova vlivu opadly. Země sledovala globálnější zájmy a přizpůsobovala své vojenské a strategické cíle

228/ Viz Lilly Marcouová, *Le Kominform*, Paříž 1977; Ivo Banac, *With Stalin against Tito*, Ithaca 1988; Adam Ulam, *Titoism and the Cominform*, Cambridge (Ma.) 1952; *Risoluzione e documenti dell'Ufficio d'informazione dei partiti comunisti e operai, 1947-1951*, Řím 1951.

dění na Korejském poloostrově a atmosféře blížící se války. Československo představovalo poslední a nejbohatší evropský satelit a v KSČ nadále přetrvávaly vzpomínky na někdejší autonomii a samostatnost;²²⁹ ČSR proto byla přirozeným terčem pro Stalinův poslední výpad za monopolní mocí, analogický k postihu židovských lékařů, k němuž docházelo v těžké době v Moskvě. Nádvkem ke všem již osvědčeným obviněním – z nacionalismu, titoismu a kontrarevolučního spiknutí – proto byli českoslovenští komunisté, již tak vystavení podezření, že před válkou a během ní sledovali vlastní linii, obžalováni z toho, že prostřednictvím asistence poskytnuté Izraeli a navenek motivované sionistickými vazbami podporovali kapitalistické zájmy USA. Faktem sice bylo, že k dodávkám zbraní a vojenské pomoci Izraeli hned od založení židovského státu Čechoslováky využívali Sověti, ale obrat sovětské politiky na Blízkém východě vyžadoval, aby někdo za tyto dřívější omyly nesl zodpovědnost. Nestačilo proto stíhat střední kádry nebo třeba i členy vedení; bylo nutné obětovat špičky. Slánský byl do té doby Stalinovým věrným a brutálním sluhou, ale to mu nijak nepomohlo, naopak to zvyšovalo jeho zranitelnost a činilo to z něj výhodnou oběť. Pokud není v bezpečí ani generální tajemník, pak nemá jistotu nikdo.

Příklad Československa odhalil, co bylo v předchozích případech o něco lépe skryto: patologičnost demonstrativních procesů a jejich motivace. Bláznivou logiku předchozích stíhání mohli na pražský proces uplatnit jen stoupenci obdaření tou nejzanícenější vírou. Proto jsou západní reakce na tyto události tak poučné. Kult Stalina, jenž vyvrcholil oslavami jeho sedmdesátin v prosinci 1949, jako by u československého případu nevstupoval do hry tak zřetelně, jako tomu bylo v raných letech Titovy opozice, a vznikal tak dojem, že ona strašlivá diabolizace obviněných, kterou proces se Slánským předestíral, nemá žádné ukotvení. Navyklé argumenty se sice pořád daly využít – chyba se stává zločinem, odtud se dedukuje, že ostatní zločiny byly záměrné, a odtud se dedukuje, že *všechny* pohnutky obžalovaného, nyní i v daleké minulosti, byly zločinné –, ale ztrácela se představa o tom,

229/ Čeští komunisté se původně klonili k přijetí Marshallova plánu a vytyčení „české cesty k socialismu“, dokud je Stalin nesrovnal do latě. Viz Jacques Rupnik, *Dějiny Komunistické strany Československa*, Praha 2002, str. 221–224.

k čemu by to bylo dobré. V éře pozdního stalinismu se rozeběhnuté procedury a praktiky ocitly na poli, kam už za nimi nemohlo ani jejich dosavadní velmi kuriózní zdůvodnění, a bylo smůlou Československa, že muselo nést důsledky.